

Bajkó Árpád: Halottbúcsúztató versek Erdélyben a 20. század második felében. Rituális genealógiai és biografikus emlékezet, műfajiság és szövegfunkció. (Emberek és Kontextusok 18.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2020. 695 p.

Bakos Áron

Az elmúlt néhány évtized során a népi írásbeliség jelenségeinek elemzése, az írásantropológia jegyében folyó gyűjtések összefonódtak a kolozsvári néprajzi képzéssel, elsősorban Keszeg Vilmos kutatói és témavezetői munkásságával. Ebbe az „*intézményi paradigmába*” illeszkedik Bajkó Árpád kötete, ami az erdélyi halottbúcsúztatás szövegvilágába vezet be az olvasót.

A szerző a szigorúbb értelemben vett műfaji behatárolás helyett a szokásvilágot tekintő kiindulópontjának, vagyis formai szempontok alapján eltérő, de funkciójuk, kontextusok miatt összetartozó szövegeket elemez. Ezzel összhangban a kötetben rendkívül változatos milyenségű anyagot találunk: énekelt és szavalt, lejegyzett és improvizált, papírra vetett és kőbe vésett, elmondott és elhallgatott, létrehozott és kölcsönzött, könnyfakasztó és megmosolyogtató, igenelt és tiltott, egyháziak és laikusok által megírt szövegeket egyaránt olvashatunk. A korpuszt a tér és az időbeli behatárolás mellett elsősorban az alkotó egyéniségek portréi kapcsolják össze.

A világos szerkezetű kötet első fejezete elméleti oldalról röviden bevezeti, a második, nagyobb lélegzetű kutatástörténeti fejezet pedig kontextualizálja a gyűjtést és az elemzést. A kutatástörténeti áttekintés a legnagyobb terjedelemben a néprajztudomány eredményeivel foglalkozik, de a szerző vázlatosan a halottbúcsúztatás egyházi és irodalmi recepcióját is tárgyalja. A különböző példákából, változatos forrástípusokból építkező alfejezetek világos célt szolgálnak: segítségükkel a szerző rámutat, hogy egyházi oldalról teológiai, irodalmi oldalról pedig esztétikai alapon utasította el a hivatalos kultúra a halottbúcsúztatás szöveg hagyományát.

A néprajztudományi eredmények áttekintésével foglalkozó alfejezet az előzőkkel szemben rendkívül részletgazdag, s bár maga a szerző vázlatos áttekintésről ír (33.), valójában elmélyült tudománytörténeti áttekintést olvashatunk. Az alaposág árnyoldala, hogy az alfejezet némileg redundáns, a szintézishez kicsit körülményesen jut el. Ugyanakkor az áttekintés sok izgalmas adatot kiemel a szakirodalomból, így például megtudhatjuk, hogy a halott nevében megfogalmazott búcsúszövegekben a rokonok, családoktagok mellett az állatok, eszközök is szerepelhetnek (62.). A néprajzi csemegék mellett ugyanakkor ebben a részben találhatjuk – a kötetre máskülönben nem jellemző – pontatlanságok zömét is. Így például néhány hivatkozott szerzőt nem találunk meg a bibliográfiában (Arnold van Gennep, Gopcsa László, Seprődi János), helyenként pedig tematikai (Fludorovics Zsigmondnak a *Néprajzi Értésítő*-ben megjelent tanulmánya az *Ethnographia* közleményeinek áttekintésekor a 63. oldalon) és retorikai következetlenségekkel szembesülünk (bevezető jellegű gondolatok a fejezet végén, a 66–67. oldalon).

A kutatástörténeti áttekintést követő analitikus rész öt alfejezetben összesen tizenegy személy halottbúcsúztatóját tárgyalja. Az egyes részek a szövegek elemzése mellett tulajdonképpen ezeknek a személynek a bemutatásából, életútjuknak és kialakított szerepüknek a leírásából, a halottbúcsúztatókhoz fűződő egyéni és lokális viszonyulásoknak a bemutatásából, a szokásvilág és a szöveghasználat változásának lekövetéséből állnak. Az első alfejezet a legegyszerűbb, abban az értelemben, hogy egyetlen „*népi költő*” (103.), Kiss Dániel halottbúcsúztatóit elemzi (írásai e sorozat ötödik köteteként is megjelentek). Halottbúcsúztatóit egy közösségi igényre adott, de egyben arra vissza is ható válaszként, az egyéni szerepkör kialakításának eszközeként értelmezi. A második alfejezet az előzőhöz hasonló módon épül fel, de ami magukat a szövegeket illeti, itt kezdődik az a „*műfaji játék*” (117.), amelynek során Bajkó Árpád a különböző médiumokon terjedő szövegeket összekapcsolja.

Az elemzés az inaktelki Kalló Ferenc sírkövekre felvett verseire az egyházi tiltások hatására megszünt szokásnak, szövegtípusnak egy új felületre átültetett, másfajta hordozóhoz igazított formájaként tekint. A következő alfejezet egy hatalmas kisiratosi halottbúcsúztató hagyaték körüli – Bajkó Árpád találó képével élve – néprajzi nyomozás története (137.). A különböző szálakon elinduló, olvasmányként is izgalmas keresés végül nem a múltbeli korpuszhoz vezet vissza, hanem a szövegek direkt vagy indirekt hagyományozódási láncán keresztül a még mai is gyakorolt szokásokig jutunk el. A negyedik alfejezet kérdésfelvetése némileg eltér az előzőkétől, amennyiben a szerző nagyobb hangsúlyt helyez a búcsúztatók formai jegyeire. Bajkó Árpád a beteg, sérült, élettelen test megéneklésének képeit elemzi egy györgyfalvi verselő egyéni hangú, erős képekkel dolgozó búcsúztatóiban. Végül az utolsó alfejezet az első részhez hasonló eljárással, de jóval rövidebb portrékon keresztül mutatja be a búcsúztatók szerzőit, életútjukat, „*az elsődleges és másodlagos használati kontextusokat*” (168.), azaz a szokás szóbeli, a füzetek írásbeli világát. Az alfejezet az öt személy bemutatásával két oldalról is színesíti a halottbúcsúztatásról alkotott képünket: egyrészt felekezeti és térbeli szempontból, másrészt az alkotók motivációi felől. Így például a közösségi kultúrából kiszorult, írásban is önmaguk befogadóivá váló népi alkotókról vagy a lelkészek által megszóvegezett halottbúcsúztatókról olvashatunk.

Az elemző fejezet, illetve az eddigieket összefoglaló következtetések tulajdonképpen le is zárhatnák a kötetet. Bajkó Árpád könyve azonban – a sorozat szellemiségét követve – még nagyjából kétszerennyi forrásközlést tartalmaz. A tárgyaláshoz hasonló módon ez a huszonnégy alfejezet is a szerzők szerinti beosztás elvét követi, vagyis amellett, hogy a már korábról ismerős versírók munkáit részleteiben is bemutatja, Bajkó Árpád mások kézírataiból is közread szövegeket. A kötetben a szerkesztett, míg a CD-mellékletben az eredeti formájukban olvashatjuk a búcsúztatókat.

A könyvet végül néhány melléklet, az áttekintést segítő táblázat és néhány megyetérkép zárja. Megjegyzem, utóbbi helyett talán szerencsésebb lett volna egyetlen néprajzi térképen jelölni a gyűjtéseket.

Bajkó Árpád munkájának számos erénye van, a világos szerkezet, a könnyen befogadható stílus, a követhető gondolatmenetek, a tárgyalásmód koherenciája mellett ilyen maga a közreadott anyag, annak mennyisége és milyensége, a hatalmas forrásfeltáró, szöveggondozási munka. Ugyanakkor éppen az anyag közreadásának gesztusa kérdéseket is felvethet, hiszen a búcsúztatók nagyon intim világokba, egy rendkívül érzékeny valóságba, emberi tragédiákba engednek bepillantást. A versek egy része a tragédiákhoz vezető eseményeket pedig nagyon is transzparenssé teszi. Etikai szempontból tehát fontos kérdés, hogy a helyi szűk nyilvánossághoz szóló, a gyász feldolgozását szolgáló búcsúztatóknak egy teljesen másfajta nyilvánosságba való beemeléséhez, s a rituális esemény kontextusából, idejéből való kiemeléséhez elegendő-e az alkotók hozzájárulása.

A fenti probléma azon kevesek közé tartozik, amire Bajkó Árpád nem reflektál a közreadás során. Ugyanis szerzőként, kutatóként mindvégig jelen van a kötetben, saját céljait, a kutatás menetét, vakvágányait folyamatosan láttatja az olvasóval, és összességében egy transzparens, reflektált etnográfia-át nyújt át az olvasónak. S saját szerepén túl is, a sokszor sztáradatközlőkkel dolgozó gyűjtésben mindvégig láttatja az etnográfusok szerepét, a különböző intézmények képviselőiként megjelenő kutatók hatásait. Vagyis Bajkó Árpád egy olyan világot ír le, aminek része az etnográfia, s mint ilyen, visszahat a helyi szereplőkre, a kutatók jelenségeire. A halottbúcsúztatók esetében számomra ez talán abban válik igazán megragadhatóvá, ahogy az elsődleges szóbeli és a másodlagos írásbeli mellett egy harmadik, archívumi kontextus jön létre. A kötet tanúsága szerint ilyen archívumokat egyrészt maguk a népi alkotók, leszármazottaik, a helyi kulturális elit tagjai, a központi intézmények képviselői

lői, s végső soron, a maga tekintélyes szöveganyagával, maga a kötet is létrehoz. Hogy ilyen archívumként a könyv a halottbúcsúztatók végső nyughelye lesz-e, nem tudjuk megmondani. Azt viszont már viszonylag magabiztosan kijelenthetjük, hogy Bajkó Árpád műve a népi írásbeliség kutatásának egyik időtálló eredménye lesz.

Balázi József Attila – Kiss Gábor: Népies szólások, közmondások és életbölcsesek enciklopédiája. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2020. 466 p.

Voigt Vilmos

Két évtizede indította meg a nyelvész Kiss Gábor a Tinta Könyvkiadó működését. Azóta százzszámra (!) adott ki „*hézagpótló*” műveket, amelyek a közismert (ahogy ma mondani szokás: *mainstream*) nyelvészeti kiadványok mellett egy másik, sokrétű kulturális nyelvészetet tükröznek vissza, mégpedig a zsebkönyvektől a főlíás méretű kézikönyvekig. Fontos és visszatérő téma e sorban a néprajzi nyelvi világ, másrészt pedig a közmondások klasszikus könyveinek újra kiadása és kézikönyvek közlése.

A mostani kiadvány e két szempont együtt érvényesítése. „*Allandósult szövegek*”-nak nevezi a szerző e műfajilag is sokrétű szövegeket. Ezek különböző forrásokból összegyűjtött anyagát szótárszerűen közli, a szövegek vezérszavai szerint, általában ismert formában, gyakran nyelvi és „*néprajzi*” magyarázatokkal. Rögön a kötet elején az „*ablakos*” (üvegező vándoriparos) szólás szövegpéldája: *mosolyog valaki, mint az ablakos, mikor a jégben elesett*. Egy másik, hasonló szólást is közöl, valamint egy pár mondatos leírást a vándor „*üveges*” mesterségről. Egyébként az ismert 19. századi szólás-változatok etnikus utalással bővebbek: „*Elesik mint az üveges tót*”. Olykor szólásonként több példát is olvashatunk. Így a nap (‘24 óra’) esetében hús ilyen szöveget találunk (pl. *a mai nap is elment kaszaverés nélkül* = munka nélkül). Igen gazdag a folklór magyarázatok világa, pl. *Zsindely van a házon* (akkor mondják, ha valakinek, főként gyermeknek a jelenléte miatt bizonyos dolgokról nem lehet beszélni). Utalnak a hasonló értelmű „*cserép*” szóra is. Magam nem is értem, hogyan alakult ki e sztereotípiá.

Becslésem szerint kb. 17.000 adat van a kötetben. Önálló és fontos rész a kötetvégi „*Mutatók*”. Mivel a szótár szerinti rész csak a tematikusan legfontosabb szót emelte ki, az egyes szövegek közül. Itt a mutatóban tematikus csoportokat találunk, többszáz jelentéscsoport szerint. „*Nevelés, nevetés, nézés*” stb. ilyen jellegű csoportokat alakítottak ki. Itt is találunk furcsa és egyedülálló példákat is. Az „*Átokformula*” csoportban nem kevesebb, mint 500 példára utalnak vissza! Van köztük közismert (pl. *A görcs húzzon össze*), ám váratlan szöveg is (pl. *A bagoly fussa meg anyádat*). Az előforduló földrajzi nevek száma viszont váratlanul kevés.

A kötet bevezetője is hasznos, leírja a közlés célját és rendszerét. Felsorolja az elkészült tájnyelvi közléseket is.

Egyedülálló tudásanyag kerül elének, és nem túlzás a „*népies szólásokat*” nemcsak közmondásnak, hanem életbölcseseknek is nevezni. Ilyen értelemben is szokás a *Vox populi, vox Dei* szentenciát értelmezni. A középméretű szótárt nemcsak a nagyközönség, hanem a nyelvész és néprajzkutató egyformán használhatja. Szinte felesleges megállapítani, hogy hiteles és nyelvi megbízható a példaanyag. Noha a ma ismert nyelvhasználatot tükrözi, ezek gyakran már a múltban is használatosak voltak. A bevezető gondosan válogatta ki az egyes nyelvészeti és folklorisztikai megnevezéseket és utal az eredeti forrásokra. Nem állom meg hogy ne említsem meg a szerző másik, kis kézi szótárát. (*A hagyományos paraszti világ nyelvjárási szókincsének szótára*. Budapest, 2007.)

A szerző előszava árulja el, hogy ez a sajátos magyar néprajzi kishozár úgy készült, hogy az ötkötetes *Magyar Néprajzi Lexikon* (1977-1982) teljes szövegéből a szerző kiírta a néprajzi tárgyak